

دانشگاه شهید بهشتی

دانشکده معماری و شهرسازی

۱۳۷۹ / ۱۲ / ۲۰

پایان نامه طراحی شهری

ساماندهی و احیاء محله چهارصد دستگاہ

9234

استاد راهنما : دکتر جهانشاه پاکزاد

دانشجو : مهرداد هاشم زاده همایونی

۳۴۱۹۷

بخش اول : مطالعات پایه و مبانی نظری

بخش دوم : مطالعه موردی

“ محله چهارصد دستگاه ”

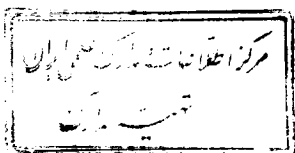
بخش سوم : طراحی

۳۱۱۹۷ ✓

بعنوان مقدمه

پایان نامه پیش رو حاصل تقریباً ۵ سال کنکاش و جستجو در محله چهارصد دستگاه است. روز اولی که با این محله آشنا شدم فقط جذابیت های بصری و معماری آن نظرم را جلب کرد که مهجور و گمنام در گوشه ای از این شهر شلوغ و پر ازدحام در حال نابودی تدریجی بود و فرو ریختن هر بنای قدیمی و برپا شدن یک بنای جدید را با افسوس و آه بدرقه میکردم. در این بین با ساکنین این محله نیز آشنا شدم و متوجه این موضوع شدم که در پشت ظاهر زیبای محله، زندگی شاداب و پر تحرکی جریان داشته که هنوز هم بقایای آن در محله وجود دارد و طی این مدت کم کم چهره واقعی این محله برابم روشن شد و همچون ساکنین این محله علاقه ای وافر به این محله و تاریخ و ساکنین و بناهای آن پیدا کردم.

در زمانی که به تشویق استاد راهنمای خود، این محله را برای مطالعه پایان نامه انتخاب کردم، ضرورت داشتن مبانی نظری که بتوان از آن طریق نحوه نگرش به طراحی شهری را با توجه به مناسبات اجتماعی و خصوصیات روحی و روانی انسانها را پیدا نمود برایم بسیار پر اهمیت قلمداد گردید و مشکل از آنجا پدیدار گردید که تاکنون چنین تجربه ای در ایران انجام نشده و یا حداقل در دسترس من نبود و در مورد رابطه مسائل اجتماعی و با طراحی شهری فقط در دروس نظری و یا عملی گریزی و اشاره ای همواره زده میشد. این مشکل که چگونگی طرح مسئله و انجام یک مطالعه علمی و بخصوص یکپارچه دیدن تمام مسائل این محله بود، نهایتاً ارائه یک چهارچوب مناسب برای مطالعات در یک محیط شهری را برایم بیش از پیش ضروری ساخت.

لذا مطالعه ای وسیع را به انجام رساندم و از تمام منابع فارسی موجود و برخی منابع خارجی در دسترس فیش برداری کرده و آنها را براساس موضوعات مرتبط با طراحی شهری دسته بندی نمودم و از این طریق به زعم خود توانستم به مبانی نظری کاملی دست پیدا نمایم تا بتوانم نقش مناسبات اجتماعی، رفتارها و خاطرات و ... را در طراحی شهری تبیین نمایم و نیز در مورد موضوعات اصلی طراحی شهری مثل فضاهای شهری، جداره ها و اثاثیه شهری و ... با استناد به آن منابع در ابتدا تعریف و نقش و تأثیر آن عناصر در طراحی شهری و مناسبات اجتماعی بحث گردیده و سپس به بررسی آن موضوع در چهارصد دستگاه پرداخته شده است و از این طریق سعی گردیده که موضوع مورد بررسی (چهارصد دستگاه) بوسیله مبانی نظری مطرح شده، بصورت یک کل یکپارچه مورد مطالعه قرار گیرد.

در اینجا میباید این نکته را بازگو نمایم که هرچند از سالهای پیش به رابطه مناسبات اجتماعی و فعالیت و رفتارهای انسانی با طراحی شهری اعتقاد داشتم ولی آن اعتقاد در آن زمان بیشتر یک احساس بود و فقط حس میکردم که پرداختن به ظاهر و نمای شهر تمام کار یک طراح شهری نیست و زندگی انسان در شهر نیز بمانند ظاهر شهر دارای اهمیت است و حال که به تجربه خودم در این مطالعه نگاه میکنم میبینم که آن حس به یک مبنای عقلانی و علمی نزدیک شده چرا که با این مطالعه این رابطه را آنچنان عمیق (و البته پنهان) میبینم که میتوان آن را به آن قسمت از کوه یخی تشبیه نمود که بخش عمده آن در زیر آب پنهان است.

در هر صورت در اینجا میباید از استاد راهنمای خودم ، آقای دکتر پاکزاد سپاسگزاری عمیق خودم را ابراز نمایم که در ابتدا مرا تشویق به انتخاب این موضوع نمود و سپس با راهنماییهای ارزنده خود سمت و سوی پایان نامه را جهت دادند .

همچنین میباید از راهنماییهای مفید آقای دکتر کلگار تشکر نمایم که مرا به مطالعه عمیق و علمی موضوع طراحی شهری هدایت نمودند و نیز از آقای دکتر انصاری نیا که روش مطالعه و تحقیق این پایان نامه را مورد تشویق و عنایت قرار دادند نیز میباید سپاسگزاری نمایم .

با احترام

مهرداد هاشم زاده همایونی

پایان نامه طراحی شهری
مهرداد هاشم زاده همایونی

طرح ساماندهی و احیاء
محله چهارصد دستگاه

بخش اول :

مطالعات پایه

۱-۱- تعریف طراحی شهری

۱-۲- دیدگاههای طراحی شهری و مبانی نظری مورد عمل

۱-۳- اهداف طراحی شهری

۱ - ۱ - تعریف طراحی شهری

از آنجا که طراحی شهری جزء فنونی است که طی دهه های اخیر از شهرسازی به معنی عام آن بعنوان یک تخصص ویژه جدا گشته ، دارای معانی و مفاهیم متنوع و گاهی متضاد بوده است ولی آن چیزی که بوضوح میتوان مشاهده نمود روند رو به تکامل معنی و مفهوم طراحی شهری و بدنبال آن بهبود روشهای طراحی شهری است .

از نخستین تعاریف مربوط به طراحی شهری یا به زبان صحیح تر ، شهرسازی در دوره معاصر ، به منشور آتن برمیگردد که در آنجا چهار عنصر : کار ، مسکن ، فراغت و ارتباطات (۱) ، را از عناصر اصلی شهر معرفی نمودند . بازتاب این نظریه یا این تعریف عیناً در شهرسازی منجر به منطقه بندی (Zoning) فعالیتها در شهر گردید که اندکی بعد از طرح این نظریه انتقاداتی به این تعریف و منطقه بندی شهر ارائه گردید که نهایتاً این نظریه در دهه ۱۹۶۰ میلادی همراه با انتقادات وسیع منسوخ گردید .

لازم بذکر است که تا این دوره ، شهرسازی عمدتاً بوسیله برنامه ریزان و معماران انجام میگردد و از تخصص خاصی بنام " طراحی شهری " اثری وجود نداشت .

همچنین در این دوران شیوه ارائه نقشه ها و مدارک برای یک شهر ، عمدتاً معطوف به نقشه های کاربری اراضی (Land use) و احیاناً پرسپکتیوی از دید پرنده از شهر بود .

از دهه ۶۰ میلادی همراه با موج انتقادی نسبت به مفاهیم کهنه شهرسازی ، منجمله اصول و مبانی طرحهای موسوم به " طرحهای جامع " (Master plan) و کاربرد نظریه جدید سیستمها در شهرسازی ، طرحهای موسوم به " طرحهای ساختاری " یا " طرحهای راهبردی " در کشورهای با نظام پیشرفته شهرسازی ، شروع به تهیه و اجرا گردید ، و بدنبال آن معنی و مفهوم طراحی

شهری نیز دستخوش تغییرات اساسی گردید و بخشی از فرایند تهیه طرحهای توسعه شهری محسوب شد.

از جمله تغییرات در مفاهیم و روشها میتوان موارد زیر را نام برد:

- تغییر دیدگاه از تهیه طرحهای صلب (طرحهای جامع) به طرحهای منعطف و سیال

- تغییر دیدگاه از تهیه طرحهای قطعی و بدون تغییر به فرایند مداوم طراحی-اجرا-تغییر

بهمین دلیل نیز معانی و تعریف طراحی شهری در دهه ۶۰ با تغییراتی مواجه گردید بنحوی که تهیه طرح از دو بعد به سه بعد مطرح میگردد و طراحی شهری "بیان سه بعدی تصمیمات و سیاستهای عمومی" (۲) قلمداد میگردد و یا عناصر تشکیل دهنده شهر از ۴ عنصر نامبرده در منشور آتن به ۶ عنصر ارتقاء پیدا میکند و روابط بین آنها و عملکرد زیبایی شناسی نیز در طراحی شهری مد نظر قرار میگیرد: طراحی شهری "نظام بخشیدن به ۶ عنصر (خیابانها، ساختمانها، سیستم ارتباطات و تجهیزات، محلهای کار، تفریح و سرگرمی و ملاقات) هم از نظر عملکرد و هم از نظر زیبایی کار اصلی طراحی شهری است" (۳).

در این دوره هنوز طراحی شهری بعنوان شاخه ای از برنامه ریزی شهری مطرح بوده ولی همانگونه که گفته شد بیان سه بعدی و یا موضوع "فضای شهری" دغدغه ذهنی طراحان (معماران) بود و بنابراین همراه با تجربیات جدید تعاریف کاملتری از طراحی شهری ارائه میگردد. تعاریفی چون: "طراحی شهری شاخه ای از برنامه ریزی است که عمدتاً" راجع است به مناسبات عملکردی و بصری میان مردم و محیط ... (۴) و یا: "طراحی شهری، اصولاً بخشی از برنامه ریزی شهری است که با سازمان فضائی جامعه سروکار دارد" (۵) مطرح میگردد که نشان دهنده آن است که هنوز طراحی شهری بعنوان یک رشته مستقل دیده نمیشود.

همانگونه که گفته شد، یکی از مسائل مطرح در شهرسازی و طراحی شهری، غیر قطعی بودن طراحی یعنی نگاهی "فرایند‌گرا" به آن است زیرا که پیچیدگی های انسان بخصوص انسان شهرنشین و روند تغییرات مداوم در زندگی او و نتیجتاً تغییرات سریع فرهنگی و رفتاری او سبب می‌گردد که نیازهای تازه تری را در فضای شهری طالب باشد که اثر آن در فرایند شکل‌گیری شهر و تغییرات فضاهای شهری نمود پیدا میکند.

با این دیدگاه تعریف جدیدتری در عرصه طراحی شهری پدید آمد. بنحوی که کریستوفر الکساندر اعتقاد دارد که: "ما اعتقاد داریم وظیفه خلق تمامیت در شهر تنها از طریق پذیرفتن طراحی شهری بعنوان یک فرایند انجام میپذیرد. مسئله طراحی شهری نمیتواند تنها با طرح حل شود، بلکه زمانی حل میشود که ما فرایندی که شهر طی آن شکل میگیرد را بطور بنیادی تغییر دهیم... این فرایند است که مسئولیت خلق تمامیت است... نه شکل" (۶)

براساس این دیدگاه، طراحی شهری، هرچند که به شکل کالبدی شهر میپردازد ولی به شدت متأثر از انسان مصرف‌کننده و تغییر و تحول او میباشد. بنابراین فضائی که در یک گوشه شهر به طریقی خاص مورد استفاده قرار میگیرد در صورتی که همان فضا را در جای دیگری احداث نمائیم، امکان آن وجود دارد که بهیچ وجهی مورد توجه انسانها قرار نگیرد در اینجا یکی از کاملترین تعاریف طراحی شهری را نقل مینمائیم که منطبق بر آخرین تجربیات طراحان شهری است:

"طراحی شهری فرایندی تکاملی و مستمر است که باید در چهارچوب تغییرات مداوم تحقق پذیرد. طراحی شهری بیش از هر چیز انسان را مد نظر قرار میدهد و بنابراین تابع تغییر و تحول میباشد. طراحی شهری، عمدتاً "ولی نه منحصر" شکل کالبدی و سه بعدی شهر و همچنین نیروهای شکل‌دهنده آنرا مورد توجه قرار میدهد" (۷)

بر این اساس مهمترین نکات در تعریف طراحی شهری را میتوان به شرح زیر توضیح داد :

- ۱- طراحی شهری یک فرایند است .
- ۲- طراحی شهری بر موضوع رابطه رفتارهای فرد و جامعه و فضا میپردازد .
- ۳- این رابطه دائماً در حال تغییر است .
- ۴- در این راستا ، طراحی شهری درصدد ارتقاء کیفیت زیستی انسان مصرف کننده از فضا است .
- ۵- طراحی شهری دوائی نیست که در همه جا و هر زمان بصورت یکسان مسائل شهری را حل نماید .
- ۶- طراحی شهری درصدد پر کردن خلاء بین معماری و شهرسازی در مقیاس کلان آن است .

همانگونه که گفته شد ، روند روبه تکامل تعریف طراحی شهری تا مباحث پیچیده ای که مستقیماً با نیازهای گوناگون انسانی و کیفیت زندگی او را مد نظر قرار دارد ، به تکامل روشهای طراحی شهری انجامید . طبیعتاً مهمترین نکات در طراحی شهری (تعاریف و وظایف طراح شهری و روشهای طراحی شهری) نیز دستخوش تحولاتی گردید .

در جدول زیر تفاوت در دو دیدگاه سنتی یا کهنه و دیدگاههای نوین ارائه میگردد .

The Shifting Basis of Urban\Environmental Design تغییر بنیانهای طراحی شهری/محیطی

تأکیدهای سنتی Traditional Emphases	تأکیدهای مرفقی نوین New Progressive Emphases
صورت ظاهر External Appearance	کیفیت محیطی Environmental Quality
ماهیتی که به آن نگاه میکنیم The Looked at	ماهیتی که در آن زندگی میکنیم The Lived - in
نیازهای زیبایی شناختی Aesthetic Needs	نیازهای انسانی Human Needs
ذائقه نخبگان Elitist Taste	ارزشهای استفاده کننده User Values
گرایش کشف و شهود Intuition	گرایش حل مسئله Problem Solving
خرد گرایی Rationalism	تجربه گرایی Empiricism
گرایش حرفه ای Professionalism	گرایش میان حرفه ای Inter - Professional
محصول گرا Product	فرایند گرا Process
طراحی منفرد Individual Design	طراحی مشارکتی Collaborative Design
محدود به محیط ساخته شده Built Environment	مرکب از محیط طبیعی و مصنوع Built and Natural Environment
منافع کارفرما Client Interest	منافع عامه Public Interest
شهریت Urbanity	توسعه پایدار Sustainability
مقیاس پروژه The Project	سلسله مراتب مقیاسها Hierarchy of Scales

مأخذ این بخش

۱ - منشور آتن

۲ - "فرایند طراحی شهری" ص ۲۵ به نقل از:

A.I.P. Urban Desing Commttee (1963)

۳ - "فرایند طراحی شهری" ص ۲۵ به نقل از:

Spreirgen 1964

۴ - مجموعه مقالات طراحی شهری ، نشریه شماره ۱ - سازمان زیبا سازی شهرداری تهران سال ۱۳۷۷ - مسئولیت های طراحی شهری

The Practice Of Local Governement 1979

و مأموریت های مسئولین به نقل از:

۵ - فرایند طراحی شهر ص ۲۶ به نقل از:

minerbi 1979 P.2

۶ - تنوری جدید طراحی شهری - کریستوفر الکساندر

۷ - فرایند طراحی شهری ص ۲۸ به نقل از:

Golany G 1996 Geo - Space Urban Desing . New york : John Wiloy & Sons

۱ - ۲ - دیدگاه‌های طراحی شهری و مبانی نظری مورد عمل

ضرورت داشتن دیدگاهی مشخص در مسائل پیچیده از آن رو دارای اهمیت است که انسان را به ریشه و عمق موضوعات، بخصوص موضوعات پیچیده نزدیکتر میکند. بنابراین در ابتدای مطالعه بحث کوتاهی در مورد دیدگاه‌ها و مبانی نظری مورد عمل ارائه میگردد.

نظریه های شهرسازی را میتوان از جنبه های گوناگون دسته بندی نمود مثل دسته بندی بر اساس ادوار تاریخی، دسته بندی براساس شکل شهر (شطرنجی، شعاعی، ارگانیک...)، دسته بندی براساس کارکرد شهر و یا یکی دیگر از دیدگاه‌ها یا روشهای طراحی شهری که ۶ شیوه طراحی شهری به عبارت زیر معرفی نموده است (۱):

۱ - خنثی یا تصادفی ۲ - انفعالی یا محافظه کارانه ۳ - خیالپردازانه ۴ - سیستمی (علمی)

۵ - نقش سیاسی ۶ - نقش فعال

و همچنین برخی دسته بندی های دیگر نیز وجود دارد ولی هیچ یک از دسته بندی های فوق تداوم نظریه های مختلف را در طول تاریخ در نظر نداشته و بطور کلی هیچ یک از دسته بندی ها نتوانسته اند بصورت عام نظریه های شهرسازی را بیان نمایند بنحوی که تمام جنبه های طراحی شهری را در بر بگیرد.

یکی از دسته بندی های مطرح در مورد دیدگاه‌های طراحی شهری که توانسته تقریباً تمام

جنبه های طراحی شهری را در بر بگیرد بشرح زیر است:

الف - دیدگاه شکل / زمینه

ب - دیدگاه "ارتباط" یا "اتصال"

ج - دیدگاه "مکان" یا "زمینه گرائی"

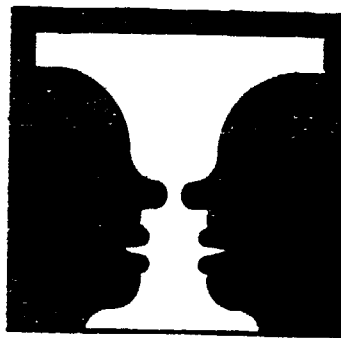
در اینجا به توضیح اجمالی دیدگاه‌های فوق پرداخته میشود.

الف - دیدگاه شکل / زمینه

دیدگاه شکل / زمینه نگرشی است که به محیط شهری بعنوان یک الگوی فضای پر و خالی مینگرد و "اساس این الگوی شهری، فضاهای پر و خالی میباشد که غالباً" بعنوان بافت شهری محسوب میشود" (۲)

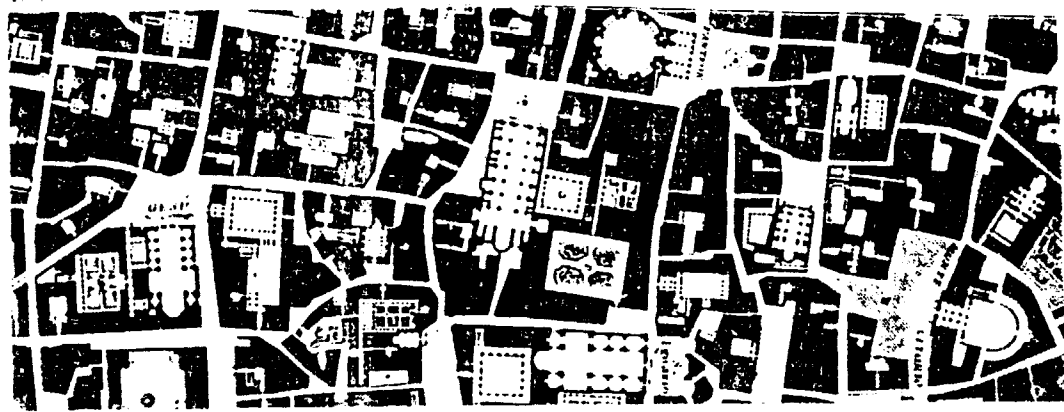
این دیدگاه از ساده ترین شکل خود، یعنی نقشه و شکل شهر در مقیاس کلان تا اشکال پیچیده تر آن یعنی تجزیه و تحلیل روابط بین فضاهای پر و خالی به موضوع طراحی شهری میپردازد و در حقیقت وسیله ای است برای نشان دادن شکل شهر.

از نظر ادراک شکل شهر، فضاهای پر بعنوان شکل و فضاهای خالی زمینه را میسازند. از نظر ادراک، تصویر دوبعدی، هر شکل یا صورتی بر روی یک زمینه قرار گرفته است، یکی جلو و دیگری در پشت آن قرار دارد. معروفترین نمونه برای روشن کردن این واقعیت جام روبین است" (۳)

جام روبین (Rubin) ۱۹۲۱
 مأخذ: زیبایی شناسی در معماری ص ۳۲

یکی از نمونه های بسیار خوب برای بیان این نظریه نقشه ای است که گیان باتیستا نولی برای شهر رم در ۱۷۸۴ ترسیم نمود و در آن نقشه فضاهای شهری بعنوان فضای خالی مثبت (زمینه) معرفی شده است که در یک رابطه بهم پیوسته با احجام ساخته شده اطراف آن تصور میشود.

نقشه رم، نولی، ۱۷۸۴. مأخذ: طراحی شهرها

اصطلاح جداره (POCHE) اغلب در تئوری شکل / زمینه بکار میرود که شامل زمینه خاص از فضاهای پر میشود که بر شکل گیری فضاهای باز بیرونی مؤثر است* (۴) و "... بمعنای ساختار حمایت کننده ای است که منظر شهری را تعریف نموده و ساختمانها را به فضاهای خالی مجاور آنها وصل میکند* (۵)

این جداره بوسیله عناصری چون نبش ها، تورفتگی ها، کنج ها و... فضای پیرامون و باز را تقویت مینماید و در مجموع منظر شهری را تعریف میکند (۶) و این موضوعی بوده است که شهرسازان مدرن آنرا فراموش کردند و در نتیجه شهرسازی مدرن را با شکست مواجه نمودند. براساس این نظریه چند نوع فضای پر و چند نوع فضای خالی یا باز شهری وجود دارد.